

HEEMKUNDE, VOLKSKUNDE EN FOLKLORE TEN OPZICHTE VAN OPVOEDING EN ON- DERWIJS.¹

Paul De Keyser

(omgezet naar hedendaagse spelling)

In het verloop van de Wetenschap zijn er bepaalde tijdstippen, die zich als bijzonder gunstig voordoen voor een bezinning over de uitslagen van de verworven kennis op verschillend gebied.

Alsdan bemerkt men tegenover de analytische tendens, die zich in verschillende middelpuntvliedende richtingen beweegt en noodgedwongen tot een versnippering van onze kennis leidt, een streven naar samenvatting, naar overzichtelijkheid, naar synthese.

De vorige eeuwwisseling was een dergelijk keerpunt. Het natuurwetenschappelijk denken had gedurende een halve eeuw het algehele veld van de wetenschap doordrongen en bereikte een toppunt in de vernieuwde wetenschap van de Mens, van de Menskunde of Antropologie.

Weldra zette de kritiek in en terzelfdertijd de reactie.

Had het verstand of het intellect en de inductieve methode door het experiment over geheel de lijn tot dan toe naar het voorbeeld van de natuurwetenschappen ook in de geesteswetenschappen gezegevierd, stilaan werd meer en meer een beroep gedaan op het gevoel of het affect en de intuïtie. Met de verst gedreven beschrijving en ontleding van de stof achtte men het levensraadsel niet opgelost : aan de proefondervindelijke zielkunde werd verweten de ziel niet te ontsluiëren, aan de "junggrammatische" taalwetenschap niets minder dan de taal te ontzielen aan het naturalisme op letterkundig als wetenschappelijk terrein een grof "materialisme" te huldigen. Alle verworvenheden kwamen op losse schroeven te staan. In de filologie trok men te velde tegen het historicisme en men eiste meer zakelijkheid, in de filosofie bestreed men het psychologisme en men herstelde de metafysica en het idealisme, de onstoffelijke oorzaak, in ere. Idealisme en zakelijkheid verenigden zich in een nieuwe wereldbeschouwing, die de mens niet langer zonder meer aanzag als een louter voortbrengsel van zijn milieu. De biologische mens werd onttroond ten voordele van de typologische mens of juist, de filosofie - de cultuurfilosofie - ontdekte mensentypen: tijdstippen, zoals de Griekse, de Romeinse, de Gotische, de Renaissancemens ; cultuurtype, zoals de Klassieke, de Barokke of Romantische mens ; vooral Volkentypen : de Romaanse mens,

de Duitse mens, de Amerikaanse mens.

De moderne mens, zoals zijn streven zich weerspiegelde in de moderne kunst, vooral in de Bouwkunst, zocht halsstarrig naar een nieuwe basis en naar de hoofdlijnen van een 'adequate tijdsverbonden structuur. In hoofdzaak deden zich twee mogelijkheden voor, waarvan de strijd door wapengeweld onder onze ogen wordt beslecht: een breuk met het verleden door de klakkeloze aanvaarding van een ideaal van wereldburgerschap of een heraanknoping met de traditie in het licht van een volksideaal.

Het wil ons toeschijnen dat ook deze onze tijd een belangrijk keerpunt betekent in het ons sedert een halve eeuw vertrouwd wereldbeeld, dat aanvankelijk mechanistisch of organisch ingesteld, geleidelijk tot een algemeen functionele en relativistische opvatting evolueerde. Sedert het begin dezer eeuw brak het, door de primauteit van de geest vernieuwde, eenheidstreven zich baan in de Fenomenologie, de Gestaltpsychologie, de Fonologie, kortom onze tijd wordt in de wetenschap gekenmerkt door het nadruk leggen op de gansheid en het constituerende meer dan op het algemene en gemeenschappelijke van de waarneembare dingen. Is het te verwonderen dat bij de jonge wetenschappelijke vorsers dienvolgens een sterk verlangen leeft naar aanpassing bij een meer dynamisch wereldbeeld dan het vroegere en, op grond van zakelijke en sociale premissen, naar een herziening in eenheidsverband van verschillende, door specialisten beoefende, wetenschappen?

44

In plaats van de abstracte mens wenst men uit te gaan van de concrete mens, van het individu in gemeenschapsverband, van hetgeen men in de Duitse Volkskunde geestig genoemd heeft : de "onbekende volksgenoot", eerder dan van de primitieve natuurmens.

Men zal het van heemkundige zijde niet kunnen ontkennen dat de wetenschappelijke Volkskunde, zoals zij zich vooral in Duitsland. tussen 1920-40 heeft ontwikkeld, de nieuwe wetenschappelijke evolutie in de voorste geleerden heeft meegemaakt en de heemkunde als een integrerend deel van de Volkskunde - men denke slechts aan de "Volksgeschiedliche" werken van Prof. A. Helbok ² - heeft beoefend, ja, van de aanvang aan de heemkunde als pedagogisch ideaal de opvoeders heeft voorgehouden.

Het is een flagrante blijk van ondankbaarheid van wege sommige al te voortvarende, waarschijnlijk zeer jonge, heemkundigen dit thans te miskennen, de volkskunde weliswaar niet geheel uit te schakelen, maar in elk geval ondergeschikt te willen maken aan de heemkunde, die volgens de verklaring van de heemkundigen zelf, nog geen wetenschap mag worden genoemd, slechts een wetenschap in wording.

Men zou mij verkeerd begrijpen, indien men deze uitlating, die meer het karakter van een vaststelling heeft, van mijnentwege zou beschouwen als een

verwerping van de heemkunde.

Om te beginnen ben ik er ten eerste van overtuigd dat alle wetenschap in voortdurende wording is, de Volkskunde zowel als de Heemkunde. Het gaat echter niet op zoals Mr. H. Reydon (Wat is Heemkunde? 's-Gravenhage, Hammer, 1942) bv. doet boudweg te verklaren dat onder **Heemkunde** alles valt wat men tot nu toe onder **Volkskunde** placht te verstaan, met inbegrip van plaatselijke geschiedenis en sibbenkunde, en nog veel meer: van elke wetenschap die delen die in betrekking staan tot **heem** en **heembevolking**. Ik weet wel dat alle heemkundigen het met Mr. H. Reydon niet eens zijn. De opvattingen van andere schrijvers van werken over "Heemkunde", bv. F. Koster (Wat is Heemkunde? (Amsterdam, Scheltema en Holkema, 1941) en C. Wilkeshuis (Wat is heemkunde? Wat bedoelt ze? Hoe past men haar toe in en buiten de school? (Amsterdam, Kosmos, 1941) zijn heel wat bezadigder, maar getuigen niettemin van een zeker onbegrip van de Volkskunde, die ze verwarren met Folklore.

Dit is trouwens verklaarbaar, daar door de band Volkskunde en Folklore door velen als synoniemen worden opgevat, al is er een principiële verschil, dat aan de heemkundigen niet onbekend mag zijn.

Te onzent heeft Prof. Dr. E. Röhr er met nadruk in een bijdrage over "Volkskunde en Folklore" in Oostvlaamsche Zanten, n° 6, 16° jg, 1941, op gewezen. Daar dit onderscheid bij vele belangstellenden in volkskunde in ons land nog niet doorgedrongen is, zal ik de bewijsvoering van Prof. Röhr ter verduidelijking van ons debat even samenvatten:

Volkskunde is

- 1° navorsing van het volkskarakter of Volksdom (Volkstum) in al zijn uitingen van **geestelijke** en **stoffelijke** aard ;
- 2° studie van de grondslagen en levensvoorwaarden van een volk, gelijk zij door herkomst en ras gegeven zijn;
- 3° streven naar een algemene kennis van het gehele volk in al zijn standen, naar de volkse gemeenschap, die zich door gemeenschappelijke herkomst gevormd en ontwikkeld heeft;
- 4° voorbereiding tot een volkse politiek in de geest van W. H. Riehl, die in het midden van de voorgaande eeuw reeds oordeelde dat "Die Volkskunde eine Vorhalle der Staatswissenschaften sollte sein".

Folklore is

verschillend van Volkskunde, doordat Folklore niet het begrip "volkseigen" tot middenpunt heeft, maar de studie is van het algemeen **primitieve**, waarvan niet het volk, maar de "mensheid" het primaire is, zonder rekening te houden met de rasverschillen tussen de volkeren.

Met andere woorden Folklore is niet aan het "volkse" verbonden. Folklore

bestudeert ofwel de “survivals” of “overleefsels” (G. Gezelle) , d.i. de overblijfsels uit de vroegere perioden van de volksgechiedenis (curiositeiten in de tegenwoordige beschaving), behoort dus methodologisch tot de oudheidkunde; ofwel de “parallellellen” met de zeden, gebruiken, bijgelovigheden van de natuurvolkeren, ressorteert bijgevolg van de antropologie, de etnologie of volkenkunde. Het is dus mogelijk dat aan de grondslag van de Folklore opgevat als **vergelijkende** folklore een humanistische of neo-humanistische levensbeschouwing ligt, die door sommige heemkundigen uit den boze wordt geacht, maar aan de Volkskunde, als studie van het eigen volk, het “eigenständige Volk”, als nationale wetenschap dus, volkomen vreemd is.

Men begrijpe mij niet verkeerd. De wetenschappelijke beoefening van de Volkenkunde kan ook in een nationale geest gebeuren, bv. wanneer het de inheemse volkeren van een koloniaal gebied betreft, maar Volkskunde is van huis uit nationaal, ten minste even nationaal als de Heemkunde. De ene moet . voor de andere niet onderdoen, tenzij men de bodem of de omgeving, het milieu belangrijker acht dan het volk of vice versa. Dit is het wat van de zijde van de heemkundigen al te vaak gebeurt. Zien ze dan niet in dat ze vervallen in een determinisme, dat veel gelijkenis vertoont met het ideaal van het naturalisme, dat eveneens de mens zocht te verklaren uit zijn milieu, en dat ze voorgeven te bestrijden wegens zijn materialistisch karakter? Laat ons de standpunten, ter betere onderscheiding van de begrippen, even confronteren.

46

Waar een volkskundige als Prof. J. de Vries (in : De Wetenschap der Volkskunde, Reeks Hoekstenen onzer Volkskultuur, Amsterdam, Elsevier, 1941) voorzichtig verklaart dat

Volkskunde is

1° kennis van de **materiële** en **geestelijke** cultuur van het volk

2° studie van zijn aard en aanleg, karakter en ziel ; dat haar methode bestaat :

- 1) in het beschrijven (met inbegrip van de cartografie) en verklaren van de verschijnselen van de volkscultuur ;
- 2) in het leiding geven na inzicht te hebben verkregen in het wezen van die cultuur (te vergelijken met 4° van Prof. Röhr), verlangt een heemkundige als M. Reydon;
  - 1° ons heem te zien als deel van de natuur;
  - 2° het verband te leggen tussen heem en inheemse bevolking;
  - 3° de wereldbeschouwing van het inheemse volle te doorgronden ;
  - 4° ons verbonden te voelen met de heembevolking waartoe we behoren.

Wat te denken over de methode, die hij aanprijst. Indien er al van methode spraak kan zijn, dan is ze niet anders dan “apodictisch” te noemen, d.w.z.

ze berust op axioma's, op stellingen, die voor hem vanzelfsprekend zijn en niet bewezen hoeven te worden. In een geesteswetenschap zoals de Volkskunde en de Heemkunde is het m.i. ongeoorloofd zoals in de Wiskunde uit te gaan van axioma's. De mathematische wetenschappen zijn voorzeker niet minderwaardig, omdat zij, volgens Kant, een apodictische methode volgen. De Heemkunde heeft haar bestaansrecht naast andere synthetische wetenschappen met encyclopedisch en allesomvattende of totalitair karakter" maar de heemkundigen moesten zich meer bewust zijn van haar rol, die volgens ons op aardrijkskundig en op pedagogisch-didactisch gebied ligt.

Om die reden lijkt mij de bepaling van "Heemkunde" door Jos. Van Overstraeten (in de uitgave van de V.T.B. Heemkunde n° 1, jan. 1942) oneindig sympathieker dan de meeste definities, die ik elders van de heemkunde aangetroffen heb: "Heemkunde is het bestuderen van de heimat - de eigen omgeving, de eigen gemeente, de eigen streek - en al haar aspecten, zowel in de huidige staat en in de toekomstmogelijkheden, als in het verleden." Als ik het goed begrijp is heemkunde aldus een soort van toepassing van de menselijke aardrijkskunde op het plaatselijk, lokaal en regionaal plan. Haar doel is vooral heemkennis. Noodzakelijk komt ze daardoor op het gebied van de materiele volkscultuur, dat ze gemeenschappelijk met de volkskunde bestrijkt.

Verwant door haar uitgangspunt : het heem, met de Aardrijkskunde, zal de Heemkunde meer oog hebben voor het **Uitzicht**, voor het Landschap of Stadsbeeld dan voor het **Inzicht** voor de motieven en de oorzaken, die de heembewoners tot vervorming, tot vermenselijking ten goede of ten kwade, van het natuurgegeven hebben geleid. Zulks is nochtans mijn gevoel als volkskundige. Het is mogelijk dat een geestdriftig heemkundige heemkunde als meer omvattend dan volkskunde kan opvatten.

Zo doet het bv. F. Koster in een overigens uitstekende inleiding tot de Heemkunde: "Toch omvat de heemkunde naar ons gevoel meer dan de volkskunde, zij is de meest omvattende synthese van de kennis van **land** en **volk**". Maar daar ligt het hem juist, ook de volkskunde stelt zich het volksleven niet zonder het land voor. Niet sedert vandaag, vermits de leus : "Land- und Leute-" kunde in de Volkskunde sedert de Romantiek en de Cameralisten dagtekent. Weliswaar legt de volkskundige de nadruk op volk, op de volkscultuur. Ligt daar niet een terrein van verstandhouding tussen volkskundigen en heemkundigen ? Zou de heemkundige niet verstandig doen rekening te houden met de verworven rechten van de Volkskunde en op haar beurt bij de studie van de materiele volkscultuur nadruk te leggen op land, op stad- en landkunde?

De heemkundigen hebben waarachtig stof genoeg Zij hebben o.a. een gebied, waar niemand, noch aardrijkskundige, noch historicus; noch volkskundige, noch folklorist hun de prioriteit zal betwisten : de Heemschutkunde of

Heembescherming, kernachtig Nederlands: Heemschut. F. Koster heeft het m.i. bij het rechte eind wanneer hij schrijft dat de “kennis van onze (Nederlandse) cultuur en natuur, met **heemkennis** dus, het gevoel voor de schoonheid van de natuur- en cultuurmonumenten van eigen bodem kan veredeld en verheven worden op een hoger plan” en hij herinnert terecht aan de rede van de Voorzitter van de Nederlandse Bond : Heemschut, Dr. J. A. Bierens de Haan, waarin hij de verhouding bepaalde tussen de drie begrippen : Heemkennis, Heemschut en Heemkunde.

Heemkennis is de grondslag van een wetenschap van het Heem: Heemkunde, als van de Heemschut. “Heemschut zonder heemkennis loopt het gevaar te verwateren in valse romantiek”. Daarom stelde Dr. Bierens de Haan voor de taken te verdelen.

Laten de onderwijsinstanties zich bepalen tot heemkennis en een heemkunde beoefenen, die hen zal rijp maken voor een ware Heemschut.

Heemkennis behoort, en zulks niet sedert vandaag, tot een gezonde pedagogiek. Joz. Van Overstraeten overdrijft lichtelijk wanneer hij de “studie . van het milieu” een materialistische “uitvinding” noemt van onze Belgische officiële pedagogiek.

48

Van Nederlandse zijde - en in een heemkundig werkje als datgeen van C. Wilkeshuis - wordt over deze pedagogische proefneming, ook op Vlaamse bodem, heel wat lovender geoordeeld.

“Hoe oneindig meer warmte en leven en menselijkheid en opvoedende waarde” schrijft Van Overstraeten “zit er niet in het begrip “Heemkunde”, dan in die kleine en smaakloze “étude du milieu”, welke aan de natuurlijke wetenschappen een al te grote plaats inruimt tegenover de “menselijke”, de meer geestelijke wetenschappen.” Gaan al onze Vlaamse moderne opvoeders met deze radicale veroordeling van de milieukunde akkoord ? Het komt natuurlijk op de geest aan waarin de “studie van het milieu” wordt gedreven. Hieraan zullen geen voorschriften, noch modelprogramma's, verhelpen, het komt op de leerkracht aan, op zijn persoonlijkheid, - op zijn liefde voor het onderwijs, voor de opvoeding van zijn leerlingen, voor zijn land en volk. C. Wilkeshuis in “Wat is heemkunde ?” heeft dat goed begrepen, wanneer hij schrijft dat heemkunde in de eerste plaats een nieuwe onderwijsmethode hoeft te zijn, in de tweede plaats natuurlijk ook een nieuw vak. Voor Wilkeshuis hoort heemkunde vooral thuis in de lagere school, als vak eerst in de middelbare en hogere scholen.

“De heemkunde” zegt Wilkeshuis “gaat. uit van het kinderlijk milieu. En ze wil het kind als totaliteit ·in het onderwijs betrekken, dus niet alleen het hoofd en het oor, maar ook de handen, die tekenen en kleiknippen en plakken, en

ook de mond, die zich mag roeren, en zelfs het gehele lichaam, dat zijn bewegingen in dienst stelt van de verstandelijke ontwikkeling van het kind.” Dit zijn wel zeer bekende klanken voor de opvoeders onder ons, die sedert jaar en dag aangedrongen hebben op werkelijkheidsonderwijs en vooral activiteitsonderwijs.

Natuurlijk gaat onze belangstelling naar de heemkunde als vak in het onderwijs. Studie van de “heemkernen” in de lagere klassen (het begrip “heemkern” staat niet ver van het belangstellingcentrum (“centre d’intérêt”), doch ingeschakeld in het heemverband), wordt het “Dalton-onderwijs” in de hogere klassen. De leerlingen krijgen onder leiding van de onderwijzer “taken” uit te voeren. Echter geen willekeurige taken in verband met het heem : zoals het dialect, de lokale geschiedenis, de volkskundige gebruiken. Hier is dus geen spraak van systematisatie van het heemkundig onderwijs, geen cursus over wat Wilkeshuis noemt : “ heemkunde-zo-in-het-algemeen “, m.a.w. “een aftreksel van de “wetenschappelijke heemkunde”: gesteld dat zo een wetenschap reeds bestaat. Voor het middelbaar onderwijs blijft een bespreking over de “heemwetenschappen” voorbehouden, liefst niet als afzonderlijk vak, maar ingeschakeld in de leervakken, die ervoor in aanmerking komen : moedertaal, geschiedenis, aardrijkskunde, natuurlijke wetenschappen of als spreekbeurten of als verslagen van werkgemeenschappen.

Wat de uitwerking van de beste methodes voor het geven van onderricht in de heemkunde betreft, laten we dat met F. Koster gerust over aan de leerkrachten, die de techniek van het onderwijs kennen. Dat belet niet dat stof en methode best in de Normalschool en in de Universiteit op hun plaats zijn. Beide hogergenoemde heemkundigen geven overigens voorbeelden van behandeling van heemkunde in de school. Wilkeshuis heeft vooral aan het lager onderwijs gedacht. Hij waarschuwt ten eerste tegen het gebruik van pasklare heemkundeboekjes.

Wat zal men behandelen in de zelfstandige taken ? Een opsomming zal het duidelijk maken. Voor de lokale geschiedenis : de plaatsnaam, de spot- en scheldnamen, het wapen, de plaatselijke tradities, de bouw van de plaats, de straatnamen, de gebouwen (op het platteland de boerderijen) ; voor de Volkskunde : de volkskunst, het volkslied, de volksrijmpjes, de volkswetenschap, de volksgebruiken.

Hoe zal men te werk gaan ? Door zelfwerkzaamheid.

- 1° door waarneming en verzameling van het materiaal,
- 2° door rubricering van het materiaal,
- 3° door een veelzijdige activiteit, die met het onderwerp in een natuurlijk verband staat,
- 4° door de schriftelijke vastlegging van onderzoek en resultaten.

F. Koster geeft staaltjes van behandeling van heemkundige onderwerpen voor de school, voor de vakantie (speciaal ingerichte uitstapjes), voor de heemkundekampen (kampen van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie), voor de naschoolse bedrijvigheden: pers, film, radio, medegedeeld. Men leert er uit dat eenvormigheid op heemkundig gebied als op alle ander gebied uit den boze is.

Dit neemt niets af van de wenselijkheid dat in een hervorming van het onderwijs op nationale grondslag rekening zou dienen gehouden te worden met een concentratie van de leerstof om belangstellingcentra, waarvan het heem en de heembevolking tot de voornaamste uitgangspunten zouden behoren. Daarover zijn, meen ik, heemkundigen, volkskundigen en folkloristen het roerend eens.

Waarmee heem- als volkskunde te onzent het meest gebaat zouden zijn, zijn, behalve goede overzichten, zoals het werkje van F. Koster, uitvoerige literatuurlijsten over onderwerpen, die betrekking hebben met heemkennis en tentoonstellingen van heem- en volkskundig materiaal.

Dit laatste mogen we verwachten van de in Vlaanderen in wording zijnde "Werkgemeenschappen voor Heemkunde" en het "Heemkundig" tijdschrift van de V.T.B. Laten we, niet enkel de hoop, maar de wens uitspreken dat door het opklaren van misverstanden, heemkundigen en volkskundigen broederlijk mogen samenwerken in de "Werkgemeenschappen" door wederkerig te geven wat aan Caesar toekomt en in het besef dat er in de Wetenschap als totaliteit van het Weten geen hiërarchie van hoofd- en hulpwetenschappen bestaanbaar is. Alle wetenschap als deel van het geheel is om de beurt hoofd en hulpwetenschap al naar gelang het standpunt waarop de onderzoeker zich plaatst. Heemkunde kan voor een volkskundige evenzeer hulpwetenschap zijn als volkskunde dat kan zijn voor een heemkundige, het komt er slechts op aan te weten waarheen zijn belangstelling in de eerste plaats gaat: naar het volk, dat het land bewoont, of naar het land, waar het volk woont. Volkskunde en Heemkunde sluiten elkaar niet uit, noch sloppen elkaar wederzijds op, zij vullen elkaar aan. Mogen heemkundigen zowel als volkskundigen dit wederkerig dienstbetoon tot vooruitgang van de wetenschap van land en volk in de toekomst meer in overweging nemen en vooral in praktijk stellen!

Gent, 17 Mei 1942.

- (1) Inleidende rede uitgesproken in de Afdeling E. Volkskunde en Pedagogiek van het XVIe Filologencongres te Gent, 17 mei 1942.
- (2) A. Helblok's bepaling van "Volk": "Volk ist eine organische Gemeinschaft durch das Blut und die Sprache verbundener Menschen, die an einen bestimmten Boden gebunden ist so dasz zwischen ihr und ihm ständige Wechselwirkungen bestehen, die in einen großen Herkunfts- und Gemeinachtsidee gipfeln."